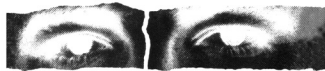

Свідомий крок до злочину

Якби злочин входив до службових обов'язків, психопат був би ідеальною кандидатурою.

У фільмі Фрітца Ланга *М*, що пройшов випробування часом (його було знято у 1931 році), Пітер Лорре грає юного хулігана-вбивцю, який у моменти, коли на нього “находить”, нападає на своїх нещасних жертв просто на вулиці. Поліція не може знайти його, і тоді до роботи беруться гангстери. Вистеживши хулігана, огидна та пошарпана життям банда злочинців веде його на занедбаний пивоварний завод та вершить над ним свій суд. У цьому фільмі вперше чітко прозвучала тема “життя за поняттями”.

Хіба у злочинців існує поняття честі?

Візьміть будь-якого звичайного в'язня, і ви помітите, що його поведінка ґрунтується на певному моральному кодексі. Цей кодекс не обов'язково відповідає загальноприйнятому, однак у ньому теж є свої правила та заборони. Ці злочинці, протестуючи проти деяких правил та цінностей суспільства, дотримуються законів своєї групи — клану, сім'ї чи банди. Іншими словами, бути бандитом — ще не означає бути безсовісним (чи неспідготовленим до життя у суспільстві). Злочинці приходять до злочину різними шляхами, і більшість цих шляхів передбачає зовнішній вплив¹.

- Деякі злочинці *вчать*ся скоювати злочини — їх виховують у сім'ях чи соціальному оточенні, де злочинна поведінка тією

чи іншою мірою вважається нормою. Наприклад, у одного з наших в'язнів батько був злодієм “у законі”, а мати — проституткою. З раннього віку він почав “допомагати” батькові. Більш вражаючими прикладами таких “культурно обумовлених” злочинців є мафіозні сім'ї та циганські табори, розповсюджені у деяких частинах Європи.

- Іншу категорію злочинців можна віднести до продуктів так званого “колообігу насильства”. Доведено, що люди, які у ранньому віці піддаються сексуальному, фізичному чи емоційному насильству, виростаючи, скоюють такі ж злочини. Часто виявляється, що розбещувачі малолітніх у дитинстві піддавалися сексуальним домаганням, а жорстокі чоловіки у тому ж віці бачили жорстоке поводження батька із матір'ю.
- Однак більшість злочинців порушують закон вимушено. Це наркомани чи бідні люди, які переступають через свою совість та йдуть на крадіжку через безвихідь. Багато в'язнів, що пройшли через наші дослідження, починали свою злочинну кар'єру втікачами. Вони кидали свої напівзруйновані бідні будинки, де часто панувала жорстокість, та підсаджувалися на наркотики, щоб втекти від суворої реальності. Далі їм доводилося красти, потураючи своїй поганій звичці.
- Деякі в'язні сидять за звинуваченням “скоєння злочину у стані афекту”. Один сорокап'ятирічний в'язень, який раніше не притягувався до кримінальної відповідальності, знайшов кілька презервативів у сумочці дружини, через що розгорілась сварка, він “збісився” та жорстоко її побив. За це його засудили до двох років, але, скоріше за все, випустять раніше.

У багатьох випадках передумовою чи навіть причиною злочинної поведінки стають негативні соціальні фактори: бідність, жорстоке поводження у сім'ї, насильство над дитиною, погане виховання, зловживання алкоголем та наркотиками тощо. Якби не ці фактори, багато злочинців ніколи б не порушили закон. Але деякі особистості скоюють злочин, тому що це вигідно, тому що це легше, ніж працювати, або тому, що це збуджує². Не всі з них психо-

пати, але тих, хто до них належить, на злочин штовхають не погані умови життя, а особисті мотиви, які часто йдуть у розріз з суспільними правилами та нормами.

Коли одну жінку спитали, чому вона скоїла злочин, вона видала типову для психопатів відповідь: “Хочете почути правду? Та просто заради забави”.

На відміну від більшості злочинців, психопати не виказують лояльності до яких-небудь груп, кодексів чи цінностей. Вони керуються лише одним принципом: “Бути попереду всіх”. Правоохоронні органи часто використовують це, щоб розплутати злочин або ліквідувати банду чи терористичний осередок. На пропозицію: “Не будь дурним, рятуй свою шкуру. Скажи нам, хто у цьому замішаний, і ми тебе відпустимо” — психопати клячуть набагато частіше, ніж звичайні злочинці.

В основі фантастичного фільму жахів Терренса Меліка *Badlands* (Безплідні землі) лежить реальна історія вбивці Чарльза Старквезера та його подруги Кері Енн Фугейт. Герой фільму — Кіт Керрузерс, приголомшлива чарівність та красиве мовлення якого ідеально відповідають особистісному профілю психопата. Однак він так сильно відданий своїй дівчині Голлі, що правдивість історії починає викликати сумніви. Але якщо вам захочеться віднести цей фільм до чергової голлівудської небилиці про психопата із золотим серцем, подивіться його ще раз. Крім Кіта є ще й Голлі, яка всюди слідує за ним. Під час другого перегляду починає вимальовуватися реальна картина.

Якщо Кіт втілює той образ психопата, яким його бачить режисер, то Голлі, яку чудово зіграла Сіссі Спейсек, — це справжнісінька психопатка. Дві риси характеру Голлі ілюструють важливі аспекти психопатичної особистості. Перша — це емоційна мізерність та ясність розуму під час насичених переживаннями епізодів. Ознакою цього слугує іноді просто обурлива недоречність її поведінки. Після того, як Кіт на очах у п'ятнадцятирічної Голлі вбиває її батька за те, що той заперечував проти присутності Кіта в її житті, вона дає йому ляпас. Далі плюхається на стілець та скаржить на головний біль. Після того, як Кіт підпалює дім, щоб назавжди сховати тіло вбитого, вона їде разом з Кітом, і вони пускаються до спільних злочинних веселощів.

В іншому епізоді Кіт під дулом пістолета відводить налякану до жаху парочку від їхнього автомобіля у бік пустельного поля. Раптом Голлі звертається до тремтячої від страху жінки. “Привіт, — чується її рівний дитячий голосок. “Що з нами буде?” — питає жінка, скоріше за все, здогадуючись, що на них чекає. “О, — відповідає Голлі, — Кіт говорить, що він може вибухнути. Іноді я теж себе так почуваю. А ви?” Епізод закінчується тим, що Кіт зачинає цих двох у підвалі посеред поля. Перед тим, як піти, він стріляє у двері підвалу. “Як гадаєш, влучив?” — питає він так, ніби йдеться про лов мух у темній кімнаті.

Можливо, найбільш невловимий доказ психопатії Голлі виходить з її вуст. Її монотонний голос супроводжує події фільму, а у її розповіді часто звучать фрази, ніби вихоплені з дорогих жіночих журналів, про те, що повинні відчувати молоді дівчата. Голлі заявляє про їхню з Кітом взаємну любов, але актрисі якимось чином вдається створити у глядача враження, ніби їй не знайоме почуття, про яке вона говорить. Персонаж Спейсек є чудовим прикладом людини, яка “знає слова, але не знає мелодії”. Її гра створює у глядачів те невиразне почуття недовіри та страху, про яке після спілкування з психопатами заявляють дуже багато людей, в тому числі й професіонали.

Формула злочину

Важко уявити, але у певні моменти життя психопатам — з усіма їхніми негативними сторонами: слабкістю інтернального контролю, нетрадиційним ставленням до етики та моралі, жорстокістю, безжальністю та егоцентричністю — вдається уникнути конфліктів із суспільством. Адже спектр їхньої злочинної діяльності охоплює всі існуючі різновиди злочинів: від дрібних крадіжок та привласнення майна до нападу, вимагання та озброєних грабежів, від вандалізму та порушення спокою до викрадення дітей, вбивств та злочинів проти держави, таких, як зрада, шпигунство та тероризм.

Хоча не всі злочинці — психопати та не всі психопати — злочинці, психопати широко представлені у середовищі в'язнів; відсоток, який припадає на їхню частку, набагато перевищує показники поширеності психопатії у суспільстві³:

- у середньому близько 20% позбавлених волі жінок та чоловіків є психопатами;
- на психопатах лежить відповідальність за скоєння більше ніж 50% тяжких злочинів.

Правду кажучи, психопатична особистість являє потенційну загрозу для добробуту кожного з нас. Так само, як велику білу акулу ми вважаємо природною машиною для вбивства, психопата ми можемо віднести до природжених злочинців. Його готовність використати будь-яку можливість, що підвернеться, у сполученні з абсолютною відсутністю совісті утворюють дієву формулу злочину.

Отже, якщо сяюча посмішка підкупає жінку з пляжу, молодий психопат на кшталт Джеффрі, не гаяючи часу, знаходить ключик до її душі, щоб заради “любові” отримати тепло, сексуальне задоволення, дах над головою, їжу, гроші, — коротше кажучи, все, що дозволять йому обставини.

Коли молодий чоловік, вік та статура якого приваблюють Джона Вейна Гейсі, подає заяву про прийом на роботу до його фірми, Гейсі одразу ж починає загравати з хлопцем. І не зупиняється доти, поки не вб’є його та не сховає тіло у підвалі власного дома⁴.

Коли вбивця Гері Гілмор свариться зі своєю дівчиною, він сідає за кермо та катається околицями (з іншою дівчиною), поки не доходить до такого стану, що вже не може стримувати свою лють. Він заїжджає на автозаправну станцію, залишає молоду попутницю у салоні та, вийшовши з машини, стріляє у першого-ліпшого. Наступного разу він робить те саме. Пізніше він говорить, що ті двоє, яких він вбив, просто опинилися не у тому місці не в той час⁵.

Результати дослідження, проведеного ФБР, показали, що 44% злочинців, засуджених за вбивство правоохоронців при виконанні обов’язків, були психопатами.

**Killed in the *Line of Duty*, The Uniform
Crime Reports Section, Federal Bureau of investigation,
Міністерство юстиції США, вересень 1992**

Життя одним днем

Багато вчинків та мотивів психопатів набувають сенсу, якщо врахувати, що вони живуть лише теперішнім та не можуть протистояти можливості, що підвернулася. В'язень, який набрав високі бали за Контрольним переліком ознак психопатії, сказав: “А що було мені, чоловіку, робити? У неї чудова дупця. Ось я і задовольнив себе”. Він сидів за згвалтування.

Іншого психопата впіймали після того, як він засвітився у телешоу у місті, де жили його жертви. П'ять хвилин слави — і два роки тюрми!

У інтерв'ю журналу *Playboy* незадовго до того, як його стратили, Гері Гілмор розповів, що відчував міцну прив'язаність до теперішнього. Коли його спитали, чому, попри високий IQ, його так часто хапали на місці злочину, він відповів так.

Дещо мені все-таки вдалося зробити. Але я не великий злодій. Я імпульсивний. Не планую та не розмірковую. Не потрібно великого розуму, щоб втекти з усім цим лайном, треба лише трохи подумати. А я цього не роблю. Я нетерплячий. І не такий вже жадібний. Я міг зробити так, щоб мене не впіймали. Але не зробив. Не знаю чому. Може, мені вже давно на це наплювати⁶.

Холоднокровна та “випадкова” жорстокість

Доведено, що психопати, як чоловіки, так і жінки, є набагато більш жорстокими та агресивними, ніж решта людей⁷. Звісно, агресивна поведінка характерна для дуже багатьох засуджених, але психопати і тут всіх випереджають. І у тюрмі, і на волі вони скоюють насильницькі дії більш ніж вдвічі частіше, ніж решта злочинців.

Це не дивно. В той час, як більшість з нас вважають фізичне насильство чимось неприпустимим, для психопатів це нормальна річ. Для них застосування сили та погроз — природне доповнення до їхніх почуттів гніву, образи чи розчарування. І вони зовсім не думають про біль та приниження, які відчуває жертва. Психопати сприймають жорстокість як засіб задоволення своїх бажань та

потреб. Більше того, до наслідків того, що зробили, вони ставляться скоріше байдуже та з якимось почуттям влади та самовдоволеного втішання, ніж із жалем. Дійсно, про що їм непокоїтися? Порівняйте почуття психопатів та правоохоронців, які змушені згідно свого службового обов'язку застосовувати зброю.

На відміну від деяких кіношних героїв, які можуть перед обідом застрелити десяток поганих хлопців, а потім ще й попросити добавки, — одразу згадую “Брудного Гаррі” Каллахана, якого зіграв Клінт Іствуд, — багато поліціантів дуже неохоче застосовують зброю, і якщо їм доводиться це робити, відчують сильне емоційне потрясіння чи страждають від так званого *посттравматичного стресового синдрому*. Післядія може виявитися настільки небезпечною для душевного здоров'я, що тих правоохоронців, яким доводилося стріляти, обов'язково доправляють до психолога.

Для психопатів допомога психолога буде зайвою. Навіть загартовані професіонали іноді втрачають присутність духу, коли бачать байдуже ставлення психопата до жахливих подій чи чують його або її розповідь про звіряче вбивство, яка звучить так, ніби психопат всього лише чистив рибу або нарізав фрукти.

Гері Гілмор, пояснюючи інтерв'юеру, як він отримав у тюрмі прізвисько “коваль”, надав чудовий опис нестримуваного психопатичного потягу до насильства⁸. Тюремного товариша Гілмора, Ле Роя, було одного разу пограбовано та побито. Він попросив Гілмора допомогти поквитатися зі своїм кривдником, якого звали Білл. “Того ж вечора я знайшов Білла, — згадує Гері. — Він сидів та дивився футбол. Я засадив йому молотком по голові, розвернувся та пішов... Як же йому було боляче! [сміх]... Мене кинули до карцеру на чотири місяці, а Білла забрали до Портленду, щоб провести операцію на головному мозку. Але це його навчило. Він же й прозвав мене Ковалем. Пізніше він подарував мені маленький іграшковий молоток на ланцюжку...” За деякий час Гілмор заявляв вже про те, що він вбив молотком Білла та скоїв ще одне вбивство. Інтерв'юер спитав його: “Чому ви розповідали всім, що вбили їх? Ви хвалилися чи сповідувалися?”

Гілмор: [сміх] “Чесно кажучи, хвадився”.

Колишній шахрай, якому у в'язниці було поставлено діагноз “психопатія”, спокійно розповідав поліціантам, як зарізав чоловіка у барі просто тому, що той відмовився звільнити столик. Ось його пояснення: в той час він культивував образ “не-наривайся-на-мене”, а жертва проігнорувала його на очах у решти відвідувачів.

У день нового 1990 року двадцятишестирічна Роксанна Маррі розрядила дробовика у свого сорокадворічного чоловіка, з яким прожила у шлюбі п'ять років. Вона розповіла поліціантам, що любила чоловіка, але була змушена вбити його. Суддя погодився з цим, і обвинувачення у тяжкому вбивстві другого ступеня було знято.

Чоловік Роксання, Дуг Маррі, був “псевдобайкером” з характерною для цього типу особистості “потребою у міцних мотоциклах та слабких і покірних жінках та собаках — щоб всіх можна було тримати під контролем”. Протягом багатьох років його заарештовували, обвинувачуючи у зґвалтуваннях та нанесенні тілесних ушкоджень, але жодного разу справа не доходила до суду через відсутність свідків. Він кілька разів одружувався та зазвичай тероризував та бив своїх дружин. “Якийсь час він приводив додому підлітків. Він використовував їх і морально, і фізично, так само, як і більшість жінок, і часто робив компрометуючі знімки на майбутнє”.

Коли Роксанна поскаржилась Дугу, що надто багато грошей йде на корм для їхніх чотирнадцяти собак, він затягнув її до трейлеру, вдарив по голові зарядженим пістолетом та у неї на очах застрелив її улюбленого пса. “Таке може статися і з тобою”, — сказав він. Дуг, “здавалося, не уявляв собі секс без насильства чи відчуття абсолютної вищості. Феляція* була тим, що він міг почати вимагати від жінок у будь-який час та у будь-якому місці. Неслух жорстоко карався. Він змушував жінок брати участь у збочених сценах, які нагадували зґвалтування. Деяких він змушував грати у російську рулетку”. Найкращий друг Роксання якось сказав їй: “Таке враження, ніби у Дуга є кілька личин. Деякі з них позитивні, чи, принаймні, він хоче їх такими показати, а деякі жажливі настільки, що не вкладається у голову”. Таким чином, слідуючи за своїми жорстокими примхами, Дуг

* Феляція — здійснення сексуального акту шляхом взяття до рота пенісу. — Приміт. ред.

ненавмисне допоміг суспільству встановити межу, за якою радикальні дії загнаних у кут жертв трактуються як самооборона*.

Із статті Кена МакКуїна,
The Vancouver Sun, 1 березня 1991 р.

- Злочинець, що набрав високі бали за Контрольним переліком ознак психопатії, під час пограбування вбив літнього чоловіка. Ось як злочинець прокоментував те, що сталося: “Я оглядав його дім, коли побачив, як цей дідуган спускався сходами. Він почав... м-м... кричати і, чорт забирай, нервувати... і я один раз стукнув його по... м-м... голові, але він все не стулявся. Я вдарив його у горло, і він, хитаючись, посунувся назад та впав на підлогу. Він видавав звуки, що були схожі на булькотіння та верещання поросля [сміх], і тоді, чорт забирай, він справді мене дістав. І я... м-м... кілька разів вдарив його ногою по голові. Тоді він нарешті затих... Це втомило мене, і я взяв з холодильника кілька пляшок пива, увімкнув ящика та заснув. Розбудили мене поліцейські [сміх]”.

Така проста та безпристрасна демонстрація сили суттєво відрізняється від насильницьких дій, причиною яких були гаряча суперечка, неприборканий сплеск емоцій або неконтрольовані гнів, сказ чи страх. Багато хто з нас знає, що значить “втратити контроль”, до чого це може призвести та як гидко після цього на душі. В той час, як я писав цю главу, йшов судовий процес, у якому одного шістдесятип’ятирічного чоловіка без кримінального минулого звинувачували у замаху на вбивство. Під час неймовірно емоційного слухання про опіку він вдарив складаним ножем свою колишню дружину та її адвоката. Місцевий психіатр встановив, що чоловік був настільки схвилюваний, що втратив контроль над собою, “діяв на автоматі” і далі не міг згадати, що зробив. Його виправдали. Навіть якби його було засуджено, у нього були б хороші шанси

* Це зауваження апелює до системи прецедентного права, що прийнята у Великій Британії, Австралії, США, Ірландії, Канаді тощо. Згідно неї, основним джерелом права визнаються рішення вищих судових інстанцій (судові прецеденти), які мають обов’язкову силу. — *Приміт. ред.*

на дострокове звільнення. Криміналісти стверджують, що випадки вбивств, які здійснюються під час побутових конфліктів, зазвичай “поодинокі”, і їхніми винуватцями стають чесні люди, яких мучать докори сумління.

А ось насильство, що йде від психопата, не має нормального емоційного “забарвлення” і може бути викликане звичайнісінькими подіями. У одному з останніх досліджень ми вивчали звіти правоохоронних органів, які містили описи обставин нещодавніх насильницьких злочинів, скоєних чоловіками, половина з яких була психопатами⁹. Злочини, скоєні психопатами, відрізнялися від решти за кількома важливими характеристиками.

- Звичайні злочинці застосовували насильство під час сімейної сварки чи у період емоційного потрясіння, але:
- психопати застосовували насильство під час скоєння злочину чи на п’яній вечірці. Іноді мотивом їхніх вчинків було бажання помститися чи покарати.
- Дві третини жертв звичайних злочинців були жінками — родичками, подругами, чи знайомими, але:
- Дві третини жертв психопатів були незнайомцями-чоловіками.

Насильницькі дії психопатів жорстокі та холоднокрівні. За своєю суттю вони прямі, прості та ділові. Вони позбавлені мотиву та глибоких душевних переживань. У них немає тих емоцій, які під час застосування сили відчують більшість звичайних злочинців. Мабуть, найстрашнішим аспектом психопатичного насильства є його вплив на характер поведінки міських злочинців. Хуліганство, поведінка наркоманів, “дикість”, агресивне жебрацтво, діяльність вуличних банд, напади на деякі категорії населення (на геїв, наприклад) — все це зазвичай супроводжується безпристрасним або нічим не викликаним застосуванням сили проти незнайомців чи жертв, які випадково потрапили під гарячу руку. Героєм цієї нової хвилі насильства можна вважати головоріза-психопата, який заявляє з екрану: “Нічого особистого” — і продовжує вбивати в своє задоволення. Одна п’ятнадцятирічна дівчинка сказала так: “Якщо

я бачу щось, чого мені дуже хочеться, я просто беру це. Одного разу мені все-таки довелося дістати ножа, але я ще нікому не зробила боляче. Мені потрібні тільки речі”¹⁰.

“Жахливий” водій врізався у машину, вбивши жінку, яка сиділа за кермом, та її маленьку дочку. Очевидці стверджували, що “після пригоди водій поводився зухвало грубо. Його непокоїло лише те, що через аварію він не потрапить на побачення”. У кареті швидкої допомоги він їхав з однією з жертв — пораненою двомісячною малечю. Крик дівчинки дратував його, тому він (за жодних видимих ознак алкогольного сп’яніння чи прийому наркотиків) постійно питав: “Хто-небудь стулить цю чортову дитину?”

З газети *The Province*, Ванкувер,
25 квітня 1990 р.

Сексуальне насильство

Зґвалтування — це ще один приклад безжального, егоїстичного та інструментального застосування сили психопатами. Звісно, не всі гвалтівники — психопати. Дехто з них, наприклад, явно має психічні відхилення. Дехто є продуктом тієї культури та суспільства, у яких до жінок ставляться як до нижчих істот. Але мотиви їхніх злочинних дій, що сильно суперечать суспільним нормам та жахливо травмують здоров’я та психіку жертв, все ж є більш зрозумілими, ніж ті мотиви, якими керуються психопати.

Мабуть, близько половини гвалтівників-рецидивістів чи серійних гвалтівників є психопатами¹¹. Їхні вчинки визначає гримуча суміш, до складу якої входять нестримуване висловлення сексуальних бажань та фантазій, потяг до влади та ставлення до жертв як до об’єктів отримання задоволення та втіхи. Дієвість цієї суміші показав Джон Отон, якого журналісти Ванкуверу прозвали “гвалтівником з паперовим пакетом” (гвалтуючи жінок та дітей, він надягав собі на голову паперовий пакет). Судовий психіатр поставив Отону діагноз: психопат — “позбавлений совісті, схильний до маніпулювання, егоцентричний, брехливий та позбавлений здатності

любити” — та сексуальний садист — “отримує сексуальну насолоду, здійснюючи психологічний тиск на жертв”¹².

Психопат як кривдник у родині

В останні роки суспільна увага та нетерпимість до прояву насильства у родині помітно зросли, результатом чого стало посилення жорсткості покарання для кривдників. Хоча мотиви та рушійні сили внутрішньосімейного насильства мають у підґрунті численні економічні, соціальні та психологічні фактори, доведено, що психопати складають значну частину чоловіків, які постійно б’ють своїх дружин.

У одному з останніх досліджень ми застосували Контрольний перелік ознак психопатії до групи чоловіків, які або добровільно, або примусово брали участь у програмі виправлення чоловіків-тиранів¹³. Ми виявили, що 25% з них були психопатами — співвідношення майже таке саме, як і по всій в’язниці в цілому. Ми не знаємо, який відсоток тиранів-психопатів, які *не* беруть участі у подібних програмах, але думаємо, що ніяк не менший.

Той факт, що серед жорстоких чоловіків дуже багато психопатів, призвів до серйозного перегляду реабілітаційних програм. Причиною цього є сумно відомий опір психопатів до змін у собі життя (цю тему я обговорюватиму у одній з подальших глав). Фінансування подібних програм зазвичай суворо обмежено, тому до багатьох реабілітаційних груп стоїть довга черга. Психопати беруть участь у таких програмах, скоріше, щоб пом’якшити суд а не щоб дійсно змінитися на краще. Щодо курсів, там вони не роблять нічого і лише займають крісло, яке для когось могло б стати порятунком.

Більше того, наявність психопатів у групі справляє негативну дію на ефективність її роботи. Але, мабуть, найбільш тривожним наслідком проходження психопатом подібного лікування є реакція дружини. Вона починає почуватися більш безпечно. “Він ви-лікувався. Тепер він має стати кращим” — думає вона, втрачаючи шанс покласти край жорстоким відносинам.

Містер Лебланк був звинувачений у побитті жінки, з якою перебував у громадянському шлюбі. Суд наказав йому відвідувати реабілітаційний центр для жорстоких чоловіків. Сам містер Лебланк відгукувався про цей випадок як про дуже незначну суперечку, під час якої він просто не стримав своїх почуттів. Натомість у поліцейському звіті було вказано, що чоловік поставив жінці синці під обидва ока та зламав носа і що це побиття було лише однією ланкою у ланцюжку його насильницьких дій проти багатьох жінок. Під час співбесіди, проведеної перед початком занять, він заявив, що усвідомлює проблему і все, що йому треба, це трохи навичок із стримування гніву. Далі він із розумним виглядом почав пояснювати психологічні аспекти та першопричини появи насильства у сім'ї та зробив висновок, що група навряд чи зможе йому чимось допомогти. Тим не менше він не відмовлявся відвідувати заняття, тому що, на його думку, він міг допомогти іншим чоловікам.

На першому занятті він мимохіть згадав про те, що був парашутистом-десантником під час війни у В'єтнамі, отримав диплом Університету Британської Колумбії та започаткував декілька успішних бізнес-проектів. Про деталі він не згадував. Він сказав, що справа, через яку він прийшов до групи, була його першим правопорушенням, і коли ведучий зауважив, що його вже засуджували за злочинство, шахрайство та розтрату, Лебланк просто посміхнувся та заявив, що всі ці обвинувачення були результатом невеликого непорозуміння. Він часто брав слово на групових обговореннях та більшу частину своїх зусиль спрямовував на дуже поверхневий, "поп-психологічний" аналіз вчинків інших чоловіків. Він подобався ведучому, але більшості відвідувачів його інтелектуальна зарозумілість та агресивна поведінка були не до душі. Після кількох занять він кинув групу та, як повідомляють, покинув місто всупереч наказу суду. Його заяви про навчання в університеті та службу у В'єтнамі виявилися вигадкою.

Реальне випробування: чи можемо ми спрогнозувати їхню поведінку?

Судовий психіатр з Техасу Джеймс Грігсон, "Доктор Смерть", переконаний, що психопат, який скоїв навмисне вбивство, обов'язково

вб'є знову¹⁴. Тому в'язнів у камерах смертників не поменшає. Впевненості Грігсона протистоять заяви багатьох лікарів та вищих посадових осіб про те, що ані злочинна поведінка, ані насильство не можуть бути точно спрогнозовані.

Істина знаходиться десь посередині. Не треба бути генієм, щоб зрозуміти, що люди з кримінальним минулим небезпечніші за решту громадян. Доволі точно передбачити майбутні дії людини можна з урахуванням його чи її минулих вчинків. Цей принцип лежить в основі багатьох рішень, які приймають представники системи кримінального судочинства.

Результати щонайменше п'яти нещодавніх досліджень однозначно показують, що ефективність прогнозування злочинних чи насильницьких дій суттєво підвищується, якщо йдеться про психопата, що й зазначено у Контрольному переліку ознак психопатії¹⁵.

Предметом цих досліджень був коефіцієнт рецидиву (скоєння нових злочинів) злочинців після виходу на свободу. Результати показали, що у середньому:

- коефіцієнт рецидиву у психопатів *вдвічі* вищий, ніж у решти злочинців;
- коефіцієнт рецидиву насильницьких злочинів у психопатів *у три* рази вищий, ніж у решти злочинців.

Громадськість сильно занепокоєна питанням дострокового звільнення гвалтівників. Як було зазначено раніше, треба розрізняти гвалтівників-психопатів та гвалтівників-непсихопатів. Важливість такого розділення підтверджується нещодавнім вивченням гвалтівників, яких було звільнено після проходження інтенсивної реабілітаційної програми¹⁶. За деякий час майже третину цих чоловіків знову було заарештовано за зґвалтування. У більшості своїй гвалтівники-рецидивісти отримали високі бали за Контрольним переліком ознак психопатії. Крім того, обстеження, що було проведено ще до їхнього звільнення, показало у цих особистостей статеву збуджуваність, що відхиляється від

норми, при перегляді сцен насильства.* Коли ж ці два фактори — психопатію та збуджуваність, що відхиляється від норми, — використали для прогнозування повторних згвалтувань, передбачення збувалися у трьох випадках з чотирьох.

Такі результати змушують представників системи кримінального судочинства переглянути своє ставлення до зв'язки “психопатія — рецидив — насильство”. І це стосується не лише тих в'язнів, які невдовзі мають вийти на свободу. Наприклад, деякі судові психіатричні клініки використовують Контрольний перелік ознак психопатії, щоб прийняти рішення, який режим необхідно ввести для того чи іншого пацієнта¹⁷.

Чи змінюються вони з віком?

Згадайте родичів та друзів, яких ви знаєте з дитинства: сором'язлива та закомплексована подружка, товариський та вічно веселий брат, кузина, що тараторить, із сумнівною репутацією, невихований та недружелюбний сусід. Якими вони були, коли їм було по десять років?

Люди змінюються, й іноді дуже сильно, але багато рис характеру та моделей поведінки залишаються на все життя. Наприклад, хлопчик, який боїться власної тіні, виросте скоріше боягузом, аніж безстрашним солдатом. Я не стверджую, що основи характеру та

* З цією метою застосовується метод плетизмографії. Плетизмограф — це пристрій для реєстрації найменших змін об'єму органів (пальця, кінцівок, вушної раковини та інш.), що залежать від стану кровоносних судів; може використовуватися також для вимірювання змін у об'ємі статевого члена. В останньому випадку плетизмограф являє собою пластичний чохол, наповнений ртуттю, який надягається на пеніс досліджуваного. Чохол з'єднується проводами з блоком, що облаштований відеоекраном та пристроєм для записування даних. Будь-які зміни у розмірі пенісу, навіть ті, яких не відчуває сам досліджуваний, фіксуються та записуються, в той час, як сам досліджуваний дивиться сексуально збуджуючі відеофільми (картинки або слайди) чи слухає касети із описом сцен на кшталт розбещення малолітніх. Спеціальне програмне забезпечення дозволяє створити таблицю, де буде представлено ступінь збудження, який відповідає кожному стимулу. — *Приміт. ред.*

поведінки, закладені у ранньому віці, не піддаються коригуванню чи що дорослішання та набуття досвіду ніяк не відображаються на розвитку особистості. Просто у нашій взаємодії з оточуючим світом є певна послідовність. Щодо злочинності, деякі вчені встановили, що такі дитячі риси характеру, як сором'язливість, неспокій та агресивність, є неймовірно стійкими. Принаймні, вони ще дуже помітні у період повноліття¹⁸.

Звідси випливає те, що антисоціальні та злочинні вчинки дорослих психопатів є продовженням тих поведінкових моделей, які було вперше помічено у дитинстві. Але й тут трапляються цікаві речі¹⁹.

- Злочинна діяльність психопатів тримається на однаковому рівні у середньому до досягнення ними сорокарічного віку, після чого різко падає;
- Цей спад є більш помітним у зв'язку з ненасильницькими злочинами.

Чим обумовлений такий спад антисуспільної активності психопатів у зрілому віці? Щодо цього існує кілька припущень: вони “перегорають”; дорослішають; втомлюються від тюрем та постійних конфліктів із законом; знаходять того, хто їх розуміє; змінюють ставлення до себе і світу тощо.

Однак, перш ніж дійти висновку, що психопати, які старіють, не становлять загрози для суспільства, майже на увазі таке:

- не всі психопати припиняють вести злочинну діяльність у зрілому віці; деякі з них продовжують порушувати закон аж до глибокої старості;
- спад у злочинності не обов'язково означає докорінні зміни у характері.

Це важливо. Деякі психопати продовжують скоювати злочини, особливо насильницькі, до самого останнього дня життя. До того ж результати досліджень підтверджують, що багато психопатів, у яких з віком спостерігається спад злочинної активності, зберігають свої основні риси характеру (див. главу 3): егоцентричність, поверхневність, схильність маніпулювати людьми та жорстокість.

Різниця лише у тому, що вони задовольняють свої потреби, не виходячи за прийняті у суспільстві межі. Але це не значить, що їхня поведінка стає моральною та етичною.

Тому жінка, чий чоловік, що “перетворився” та намагається уникати проблем із законом, рідше зраджує її та проявляє до неї любов, може задаватися питанням, чи він “справді змінився”, особливо, якщо вона, як і раніше, не знає, де він і що робить. Якщо цей чоловік — психопат, я дуже сумніваюсь, що у ньому відбулися суттєві зміни.

У віці тридцяти п'яти років одна психопатка з довгим кримінальним послужним списком вирішила змінити своє життя на краще. У тюрмі вона брала участь у багатьох реабілітаційних програмах та після звільнення, у сорок два роки, отримала університетський диплом психолога. Її робота почалася із допомоги дітям з вулиці. За останні п'ять років її жодного разу не викликали до суду. Дехто вважає її приклад історією успіху.

Тим не менше, її кілька разів звільняли за нецільове використання корпоративних фондів та погрози на адресу співробітників та інспекторів. Оскільки багато службовців сприймали її слова серйозно, і до того ж, боялись, що надання розголошу її вчинкам призведе до погіршення іміджу компанії, вони не застосовували до неї жодних офіційних санкцій. Дехто з тих, хто її знав, вважали її цікавою жінкою, чиє кримінальне минуле було результатом несприятливих соціально-побутових умов та того, що їй не щастило. Інші ж були впевнені, що вона залишилася такою, як і була: безсердечною, гордовитою, схильною до маніпулювання оточуючими та егоцентричною — з тією різницею, що вона навчилася не вступати у протиріччя із законом.

Найвищі бали

Я закінчу цю главу розповіддю про злочинця, який, на думку двох незалежних експертів, заслуговує на максимально можливі бали за Контрольним переліком ознак психопатії. Такі високі бали припадають у середньому на одного з більш ніж двохсот небезпечних злочинців.

В той час сорокарічний Ерл відбував строк за нанесення тілесних ушкоджень. Обидва спеціалісти знайшли бесіду з ним цікавою, навіть захоплюючою, оскільки він випромінював стільки енергії, що їм самим не сиділося на місці. В той же час, їх шокували та відштовхували його слова. Більше того, він вимовляв їх сухо та ніби між іншим. Як сказав один з експертів: “Цей хлопець мене зачарував, але він явно з іншої планети. Від його слів я ледве не наклав у штани!”

Ерл народився у міцній робочій сім’ї, де був третьою дитиною. Проблеми із суспільством з’явилися у нього у дуже ранньому віці. У дитячому садку він вдарив виделкою виховательку, яка змушувала його сісти на своє місце. У десять років він підмовляв дівчат (включно зі своєю дванадцятирічною сестрою) вступити у сексуальний зв’язок з його старшими друзями. У тринадцять років батьки впіймали його на злодійстві та піддробці їхніх підписів на чеках. “Так, я кілька місяців провів у колонії для малоліток, але, чорт забирай, багато що мені зійшло з рук”.

З того часу Ерл зробив дуже багато, і загалом на шкоду для оточуючих. У його послужному списку — пограбування, порушення правил дорожнього руху, побиття, згвалтування, крадіжки, шахрайство, позашлюбні діти, сутенерство та замах на вбивство. Попри все це, він провів на диво мало часу у тюрмі. В одних випадках звинувачення було знято через небажання жертви давати покази, в інших — через відсутність доказів чи в результаті переконливого пояснення Ерлом своєї поведінки. Навіть коли його визнавали винним, йому вдавалося домогтися дострокового звільнення, що теж незрозуміло, якщо взяти до уваги його поведінку у середовищі в’язнів.

Уривки з психологічного портрету Ерла трохи піднімають завісу: “Що одразу впадає у очі, то це його одержимість абсолютною владою. ...Він цінує людей до того моменту, поки вони слідуєть його волі чи поступаються його проханням чи погрозам. Він постійно шукає можливість використати людину чи ситуацію у своїх цілях”. В особистій справі ми знаходимо відомості про те, як йому, людині, що прагнула влади та контролю, вдавалося лавіру-

вати між в'язнями та тюремним персоналом, підтримуючи і в тих, і в тих почуття страху та захоплення. Він дуже вміло використовував погрози, залякування, м'язи, хабарі та наркотики. Він "регулярно сповіщає в'язнів про проблеми, що нависли над їхніми дупами, за що отримує певні привілеї. Закони кримінального світу нічого для нього не варті, якщо не забезпечують його особистої вигоди".

Його відносини із жінками були поверхневими та диктувались його потягом до влади. За словами Ерла, він кількесот разів переїжджав до різних жінок, і відносини з ними тривали від кількох днів до кількох тижнів. Кількість же його сексуальних зв'язків взагалі не піддавалася підрахунку. Коли Ерла спитали, скільки у нього дітей, він відповів: "Я не знаю. Напевно, кілька. Деякі жінки заявляли мені, що я стану батьком, але я завжди відповідав їм: "Та пішла ти! Звідки мені знати, що ця дитина моя?" Він все життя тероризував та бив жінок, намагався спокусити свою дочку та згвалтував її подруту. Його пристрасть до сексуального садизму проявилася і у тюрмі, де він був добре відомий своєю "агресивною гомосексуальністю".

Мабуть, найбільш помітна риса характеру Ерла — це відчуття власної величі. По всіх його справах розкинуті окремі записи про його ефектну, гордовиту та помпезну манеру спілкування. Ось як написав про це один з експертів: "Якби я так його не боявся, я б розсміявся йому в обличчя. Настільки кричущим було його поклоніння самому собі". Ерла натомість відгукнувся про це так: "Мені завжди говорять, що я крутий і що для мене немає нічого неможливого. Іноді мені здається, що вони просто лестять, але ж чоловік повинен вірити у себе, чи не так? Коли я дивлюся на себе зі сторони, мені подобається те, що я бачу".

На момент бесіди (це було кілька років тому) справа Ерла лежала у комісії з умовно-дострокового звільнення. У своєму виступі перед членами комісії він сказав так: "Я багато думав та вирішив, що моє майбутнє — поза стінами в'язниці. Я проаналізував свої сильні та слабкі сторони і можу сказати, що у моїх силах принести користь суспільству. Моя мета — стати добропорядним громадянином та знайти кохану жінку. Я вірю у те, що буду чесною та на-

дійною людиною. Моя репутація для мене священна". Інтерв'юер так прокоментував ці слова: "Іронія полягала у тому, що у тюрмі Ерл мав славу неймовірного трепача".

Тим не менше, тюремний психолог та психіатр вирішили, що за той час, що Ерл провів за ґратами, його поведінка *покращилась*, і тому вважали його шанси на умовно-дострокове звільнення доволі високими. Однак один з інтерв'юерів був іншої думки: "Якщо хоча б половина з того, що він мені розповів, є правдою, його взагалі не можна випускати". Ерл знав, що умови проведення нашого дослідження передбачали повну конфіденційність та забороняли (як юридично, так і морально) ділитися відкриттями з робітниками виправного заходу, якщо тільки в'язень не збирався завдати шкоди собі чи комусь іншому. Тому з нами він був більш відкритий, ніж з членами комісії. Прохання Ерла було відхилено, і він звинуватив мого інтерв'юера у розголошенні інформації. Побожуючись переслідувань з боку друзів Ерла на волі, цей інтерв'юер переїхав до Європи і зараз працює в Англії. Нещодавно Ерл вийшов з в'язниці. Мій інтерв'юер поки що не збирається повертатися до Канади.